

-Avrupa Toplum Modeli Avrupalılaştırabilir mi?

(Toker Dereli 'ye Armağan: İstanbul Üniversitesi İktisat fakültesi Mecmuası, Cilt 55, S 1, 2006)

Avrupa Birliği (AB) ile ilgili tartışmalarda karşımıza sıklıkla çıkan bir kavram var; Avrupalılaştırma. AB süreci ilerledikçe, Avrupa'da bütünleşmenin yalnız ekonomik anlamda olmayıp çok yönlü veya çok boyutlu bir anlam kazanıp kazanmayacağı daha çok merak edilmekte, bu nedenle, hem avrupalılaştırmanın ne anlam taşıdığı, hem de yeni üyeler için ne boyutta gerçekleşeceği konuları sıklıkla tartışılır olmaktadır. Öte yandan, ekonomik anlamda Avrupa bütünleşmesinin küreselleşme ile benzerlikleri olsa da, bu süreci küreselleşmeden farklılaştıran bazı özellikler olduğu çok açık ve aslında bu özellikler Avrupa'daki ekonomik bütünleşmeyi çok yönlü bir Avrupalılaştırmaya götürme potansiyeli taşımakta. Avrupalılaştırmayı küreselleşmeden ayıran iki noktadan söz edilebilir; siyasetin ve demokrasinin işlevi ile buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal politikalar. İşte, bu iki nokta tartışmaların da odak noktası. Özetle, küreselleşmeden farklılaşan Avrupa bütünleşmesinin, genişleme ve küreselleşme karşısında sürdürülüp sürdürülemeyeceği en çok merak edilen konuların başında gelmektedir. Bu tartışmaların aynı zamanda AB'nin geleceği açısından son derece belirleyici tartışmalar olduğu da ortadadır.

Batı Avrupa'nın modernleşme, demokratikleşme, liberalleşme gibi birçok kavramı temsil ettiği, ancak tüm bu kavramların burada kendine özgü yapılar ve özellikler ortaya koyduğu bir gerçek, Avrupa geleneği de bu farklı ve özgün yapılanmalar içinde belirlenmekte. Kuşkusuz, tüm bu kavramların bu coğrafyaya özgü anlamlar kazanmasının gerisinde yine buraya özgü tarihsel ve sosyal dinamikler var, ortaya çıkan ürün de, yani siyasal ve sosyal örgütlenme de oldukça farklı. Bu modelin, gerek siyasal ve sosyal örgütlenmesi, gerek refah politikaları açısından oldukça farklı. AB'yi kuran ülkeler, yaşadıkları deneyimlerden sonra, bir yandan siyasetin sorun çözme kapasitesi, öte yandan kurumsallaşması açısından oldukça farklı bir noktaya gelmişler ve hem toplumsal düzeyde birçok çatışmayı siyasete tahvil ederek çatışmayı kurumsallaştırmışlar, hem de farklı çıkarları bir araya getiren mekanizmalar ve karar-organları oluşturarak çok düzeyli, çok taraflı ve müzakereci bir demokrasi anlayışını hayata geçirmişlerdir. Siyasal modelin öne çıkan bu özelliklerinin, AB'nin yapılanmasını da büyük ölçüde etkilediğini biliyoruz. İkinci olarak, siyasetteki bu anlayış ve yapılanmanın Batı Avrupa'ya özgü bir toplumsal model ortaya çıkardığı da görülmektedir. Bu modelin AB düzeyinde bazı uzantıları olduğu da ortada. Çok kalın çizgileriyle anımsamak istersek, bu model, sosyal tarafların ve taraflarında kurumsallaşmış ilişkilerin önem kazandığı, buna bağlı olarak, çok taraflı karar-verme mekanizmalarıyla demokratik korporatist bir yapılanmanın öne çıktığı, ekonomi veya piyasa karşısında siyasetin etkin bir rol oynadığı, ekonomi politikalarının sosyal politikalarla bütünleştirilmeye çalışıldığı, dolayısıyla kapitalizmin refah kapitalizmi, piyasanın sosyal piyasa ekonomisi anlamını kazandığı bir model olmaktadır. Devletin refah devleti veya sosyal devlete dönüşmesi de, bu anlayış ve yapılanmanın bir sonucu olmaktadır.¹

AB'yi kuran ülkelerdeki bu yapılanma nedeniyle, Avrupa Birliği de, bir yandan siyasal yapılanması ve karar-verme süreçleriyle çok hükümetli, çok taraflı ve müzakereci bir nitelik

¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Meryem Koray, Avrupa Toplum Modeli?, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

taşımakta, öte yandan kendini kuran üye devletlerin benimsediği bu toplum modeli üzerinde yükselmekte ve ona destek olmaktadır. Örneğin kendi yapılanması ve politikalarında benzer anlayışı dile getirdiği ve üye devletlerin bu yoldaki politikalarını desteklediği gibi, genişleme süreci içinde demokratik ve sosyal niteliklerini de “avrupalılaştırma” gibi bir hedefi benimsemiş görünmektedir. Gerçi, hem küreselleşmeye uyum ve ekonomik ve parasal birlik doğrultusundaki politikalar, hem de Doğu genişlemesi sonrasında bu tür iddia ve hedefler konusunda epeyce kuşku ve bolca tartışmanın ortaya çıktığını biliyoruz. Örneğin küreselleşme ve genişleme AB’yi ve üye ülkeler için bazı zorluklar ve çelişkiler yaratırken, AB’nin siyasal ve parasal güçsüzlüğü de Avrupa’da sosyal bütünleşmeyi olanaksız kılmaktadır. Yine de Avrupa bütünleşmesinin, en azından söylem düzeyinde, böyle bir model üzerinden gerçekleştirilmesinin istendiği açıktır. Öte yandan, siyasal Avrupa’nın kurulması gibi çok boyutlu bir projenin ürünü olarak görülen ve bu yolda iddiaların arttıran AB’nin genişlemesi ve derinleşmesi sürdükçe, bu yoldaki beklentilerin daha yüksek sesle söylenmesi de kaçınılmaz görünmektedir.

Tüm bu tartışmalar, AB’yi olduğu kadar Avrupa’nın geleceğini de, üye ülkeleri de ilgilendirmekte ve bu nedenle hemen her ülkede tartışma gündeminin başında gelmektedir. Ancak Avrupa’yı saran bu tartışmaların Türkiye’ye yansıdığını söylemek şimdilik zor. Oysa, yakın bir tarihte AB ile üyelik görüşmelerine başlayacak gibi görünen Türkiye’deki tartışmaların da artık AB-Türkiye ilişkilerinin ötesine geçmesi ve örneğin, Avrupalılaştırmanın anlamı ve geleceği gibi konulara yönelmesini beklemek doğru olur. Bu yazı, bu alandaki ihtiyaca işaret ederken, bu konulardaki tartışmalara, sınırlı da olsa, bir başlangıç yapma umuduyla kaleme alınmaktadır. Yazıda, ilk önce, Avrupa geleneği olarak tanımlayabileceğimiz Avrupa toplum modeli ve bunun bir sonucu olarak karşımıza çıkan refah devleti anlayışı ele alınacak, daha sonra küreselleşme karşısında yaşanan sorunlarla Avrupa Birliği’nin bu konudaki rolü ve ortaya çıkan tartışmalara değinilecektir.

-Avrupa Toplum Modeli ve Dayandığı Liberal-Sosyal Sentez

Avrupa toplum modeli, bir yandan piyasa ekonomisi, öte yandan demokratik ve çoğulcu bir siyasal yapı gibi çağımız toplumlarına özgü nitelikler taşımakla birlikte, siyasetin örgütlenme biçimi, kazandığı işlev ve getirdiği sonuçlar açısından oldukça farklı özellikler göstermektedir. Örneğin bu modelde, refah devleti ve refah toplumu büyük ölçüde siyasetin bir ürünüdür ve refah devleti, kapitalist ekonomi ile çoğulcu demokrasi gibi iki temel yapısal niteliğin yanında üçüncü yapısal nitelik olarak öne çıkar ve bu iki temel yapı arasında da uzlaşma sağlayıcı bir rol üstlenir. Bu model çerçevesinde, her iki temel toplumsal taraf arasında toplumsallaşma ve siyasallaşma açısından “belirli” bir güç dengesi sağlandığından, ekonomi politikalarıyla sosyal politikaları birbirine yakınlaştıran bir anlayışın öne çıkması da kaçınılmaz olur. Modelde, ekonomi, siyasal ve toplumsal politikaların birbiriyle uyumlaştırılması ve temel çıkarlar arasında dengeyi bozmayacak çıktılarının üretilmesi temel amaçlar arasındadır, bunun derecesini toplumdaki güç dengeleri belirler. Piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi aracılığıyla toplumsallaşmaktadır; adına “sosyal piyasa ekonomisi” denir veya denmez, ancak ekonomik işleyişte piyasa kuralları kadar toplumsal-siyasal tercihler etkin rol oynarlar. Siyasal demokrasi, siyasallaşmış toplumsal çıkarlar aracılığıyla refah devletini inşa eder ve refah devleti aracılığıyla uzlaşılan sistemin inandırıcılığını ve işlevselliğini yeniden kurar. Refah politikaları, piyasa ve refah devleti ilişkilerinde ikili bir işlev görür; bir yandan piyasa ile demokrasi arasında uzlaşmanın mimarı veya kurucu ögesidir; öte yandan aynı zamanda hem siyasetin hem de piyasanın etkinliğine işlerliğine katkıda bulunur. Bu nedenle gerek temsil ettiği güçler ve ideolojiler, gerek ortaya çıkardığı

çıktılar ve sonuçlar açısından bu modeli “*liberal-sosyal sentez*” olarak adlandırmak doğru olur (Koray, 2001; 96 vd) .

Avrupa toplum modelinin gelişmesinde bu coğrafyaya özgü toplumsal ve siyasal dinamikler, yine bu coğrafyaya özgü bir siyaset ve demokrasi anlayışına yol açarken, liberalizm ve demokratik sosyalizm arasında buraya özgü bir buluşma veya uzlaşma yaratmıştır diyebiliriz. Bu uzlaşma nedeniyle, bu coğrafyada siyasal hakların gelişmesi, insan haklarının boyutları, demokrasinin işlevi, vatandaşlık anlayışı gibi konularda farklı ve önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Örneğin devlet, daha doğrusu siyaset, yükselen demokratik talepler doğrultusunda vatandaşlığın ekonomik ve sosyal boyutlarını oldukça kurumsallaştırmış, liberal ve sosyal yaklaşımlar arasında uzanan bir eksen üzerinde, örneğin piyasa ile devlet, özgürlük ile eşitlik, rekabet ve güvence, farklılık ve dayanışma, negatif haklar ile pozitif haklar arasında farklı bileşimlerde de olsa bir sentez ve uzlaşma yaratmak gibi bir rol üstlenmek durumunda kalmıştır. Devlet üstlendiği rolü, farklı modeller içinde ve her modelde farklı ölçülerde piyasa ve devlet veya zorunlu ve gönüllü uygulamaları biraraya getirerek gerçekleştirmiş; ancak her zaman bir “toplumsal yönetimi”, geniş kapsamlı bir “sosyal politikası”, refahın dağılımında “adalet” sağlayıcı bir işlevi olmuştur. Bu rolü bazen yasalarla, bazen istihdam politikalarıyla, bazen kamu hizmeti yoluyla, bazen gelir transferi sağlayarak oynamıştır. Sosyal politikaların niteliğini belirleyen refah politikalarından ise iki işlev beklenmiştir; hem bireylerin maddesel koşullarını iyileştireceklerdir, hem de insanın toplumsal statüsü ve toplumsal rolünü arttıracaklardır. Örneğin Marshall’ın deyişi ile, refah devletinin amacı yalnızca gelir dağılımı veya sağlık sorunları gibi sosyal sorunları çözmek değildir, bundan daha ilerde bir ideali vardır; maddesel koşulların iyileşmesi, sivil toplumun güçlenmesi ve uygarlığın zenginleşmesi için atılmış adımlar olarak önemlidirler (Hewitt, 1992, 22). Bunu nasıl yapacaktır sorusu da önemli. Bu açıdan bulunan ilk yanıt, bazı konularda herkes için asgari bir düzeyin sağlanmasıdır. Bu ilk basamak, toplumsal eşitliğin gelişmesi için hayati önem taşır. Herkes için asgari koşullarda eşitlik sağlandığında, bunun ötesindeki gelişmeler artık bireyin kendi inisiyatifine kalmaktadır. Eğitim, sağlık, çalışma koşulları gibi konularda asgari bir güvencenin getirilmesi, herkes için en alt düzeyde de olsa bir standardın yaratılması daha ileri standartlara ulaşmanın da başlangıç noktası olarak düşünülür.

Refah devletinin ortaya çıkışıyla yenden yapılanma dönemi arasındaki gelişmelere sosyal harcamalar açısından bakarsak devletin bu alandaki rolünün somutlaştığını görmek mümkün. Örneğin 20. yüzyılın başından 1960’a kadar olan dönemde kamu bütçesi içinde sosyal harcamaların payı Almanya’da yüzde 30’dan yüzde 62’ye, İngiltere’de yüzde 20’den yüzde 47’ye, İsveç’de yüzde 30’dan yüzde 53’e çıkmıştır (Flora ve Alber, 1990; 49). Bu durum sonraki dönemlerde de devam etmiş ve genellikle gayri safi milli hasılanın (GSMH) yaklaşık yarısı kamu harcamalarına ayrılırken, yaklaşık üçte biri ile dörtte biri arasındaki pay da sosyal harcamalara gitmiştir. 1970 ortalarından itibaren GSMH içinde kamu bütçesine ayrılan paylar azalmışsa da, bunun göreceli bir azalma olduğunu da unutmamak gerekir. Örneğin 1981 yılında Batı Almanya’da GSMH içinde kamu harcamalarının payı yüzde 49, sosyal harcamaların payı yüzde 31’dir (Therborn ve Roebroek, 1986; 66). Yani refah devletiyle ilgili eleştiri ve sorgulamanın arttığı bu dönem sonrasında bile, sosyal harcamaların GSMH içindeki payı halâ birçok ülkede dörtte birin üzerindedir. Örneğin 1980’de GSMH’den sosyal harcamalara ayrılan paylar, İsveç’de yüzde 33.1, Danimarka’da yüzde 28.7, Almanya’da yüzde 28.8, Fransa’da yüzde 25.4, İngiltere’de yüzde 21.5’dir (Kleinman, 2002, 24). Avrupa Birliği ortalaması olarak GSMH’den ayrılan pay 1980’de yüzde 24.3 iken, 1997’de bu pay yüzde 28.2’ye yükselmiştir (Kleinman, 2002; 24). Ancak, refah harcamalarında önemli bir değişiklik olmasa da, bugün refah devletinin hem ideolojik hem de uygulama açısından önemli eleştiri ve sorunlarla karşılaştığını da yadsımak mümkün değildir.

Bu modeli farklılaştıran, yani Avrupa'daki liberal-sosyal geleneği ve bu toplumsal-siyasal yapıyı ortaya çıkaran iki boyut çok önemlidir. Birincisi, modelde emek ve sermayenin toplumsal güç ve taraf olarak geldiği yer ve bunlar arasındaki ilişkilerin kazandığı anlamla ilgilidir. Öyle ki, toplumsal taraflar bu modelin, bir başka deyişle “*sivil toplumun ve demokratik gelişmenin omurgasını*” oluştururlar. Örneğin bu modelde, iki çıkar arasındaki çıkar çatışması yok sayılmaz veya küçümsenmez; tam aksine bu çatışma toplumun temel çatışması olarak siyasete tahvil edilir, tarafları, “temel toplumsal taraflar” olarak kabul edilir ve varlıkları ile iddiaları demokratik yapı içinde siyasallaştırılır. Siyasal yelpaze bu açılımı temsil eder. Öte yandan devlet, sistem gereği, her iki çıkar grubuna aynı mesafeden bakmak ve ikisi arasında hakem rolü oynamak durumundadır. Hem hakemlik rolünün oynanabilmesi, hem de politikaların uygulanabilirliğinin sağlanması için de, çok zaman, her iki çıkar grubunun temsilcilerini karar verme organlarına almak en akılcı yol olarak görünmektedir. Sonuç olarak ortaya “*demokratik korporatizm*” diye adlandırılan bir yapı çıkmakta ve birçok politikalar üç taraf arasında süreklilik taşıyan bir kurumsallaşmış ilişkiler ağı içinde oluşmakta, belirlenmektedir. Türkiye’de çok zaman sosyal diyalog, sosyal uzlaşma diye dile gelen özlemin, bu siyasal/toplumsal/kurumsal ilişkiler çerçevesinde gerçekleştiğini de hatırlamak gerekir. Bu modelin ikinci büyük özelliği ise, kurumsallaşan ve siyasallaşan çatışmanın uzun süreli bir uzlaşma ve gelişme yaratmasının ardındaki *refah devleti* anlayışıdır. İki taraf arasındaki uzlaşmada sermaye karşısında emeğin ve sonra daha geniş toplum kesimlerinin bu sistemden olumlu bir pay almaları istenmektedir, buna karşı da hem ekonomik büyüme ve verimliliğin, hem de toplumsal uzlaşmanın sürdürülmesi güvence altına alınmaktadır. Sonuç olarak, bu model içinde siyaset ve demokrasi, gelirin yeniden bölüşümünde piyasanın yarattığı eşitsizlikleri telafi etmek açısından epeyce önemli bir rol oynarlar; refah devleti de refah politikaları da siyasetin ve demokrasinin bir işlevi olarak karşımıza çıkar.

Bu toplumsal modelin hem yapısal özellikleri, hem de refah ahlayışı AB düzeyinde de belirli ölçüde yansımaktadır. Örneğin, AB düzeyinde de, sosyal taraflar arasında kurumsallaşmış ilişkilerin varlığı, sosyal diyalogun sürdürüldüğü, hatta bu düzeyde de “korporatist” yapılanmanın ortaya çıktığı görüldüğü gibi, sosyal eşitlik, sosyal adalet gibi kaygıların bu düzeyde de paylaşıldığı söylenebilir. Gerçekten AET’nin kuruluşuyla birlikte, hem çok düzeyli ve çok taraflı karar organları ve uzlaşma ağırlıklı ilişkilerin AB düzeyinde de karşımıza çıkmakta, hem de sosyal yakınlaşmanın önemsendiği ve bu alandaki politika ve uygulamalara yer verildiği görülmekte; dolayısıyla toplum modelinin bazı uzantılarının AB düzeyinde de görüldüğünü söylemek mümkün. Sosyal diyalog ve onu kurumsallaştıran düzenlemeler, Avrupa toplum modelinin bazı yanlarıyla AB düzeyinde de devam ettiğini gösteren önemli özelliklerden biridir. AB düzeyinde sosyal diyalogun kökeni AET’nin kuruluşuna kadar gitmekte; örneğin Roma Anlaşması’nda da Avrupa Komisyonu ile sosyal tarafları biraraya getiren bir “sosyal ortaklık” düşüncesinin dile getirildiği görülmektedir. AB geliştikçe de, hem sosyal taraflar arasında hem de bunlarla AB arasındaki ilişkilerin daha da kurumsallaştığını izlemek mümkün. Örneğin 1992 yılında sosyal diyalogu güçlendirmek üzere Komisyon’un inisiyatifiyle AB düzeyinde Val Duchesse adına alan iki taraflı görüşme süreci başlatılmış, 1992 tarihli Maastricht ve 1997 tarihli Amsterdam Anlaşmaları sosyal diyalogu Birlik Anlaşması’nın bir parçası durumuna getirmiş ve sosyal tarafların kendi aralarında yapacakları anlaşmaları Birlik hukukuna katma gibi bir yolu açmıştır.

Örneğin daha başından itibaren bu birleşmede sosyal dayanışma fikrinin yer aldığını görüyoruz; 1960’da Sosyal Fon kuruluyor, 1974 ‘de Konsey yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir Sosyal Eylem Programını uygulamaya koyuyor, 1989’da Avrupa

Sosyal Şartı kabul ediliyor ve 1992’de Sosyal Şart Maastricht Anlaşması’nın eki durumuna geliyor, 1994’de sosyal sorunlar üzerine eğilen ve temel hedefleri ortaya koyan Beyaz Kitap yayımlanıyor, 1997’deki Amsterdam Anlaşması’nda istihdam artışı temel politika olarak belirleniyor vs. Dolayısıyla yıllar boyunca AB açısından önemini koruyan bazı sosyal hedeflerin olduğu çok açık ve bu hedefler doğrultusunda uygulamaya konmuş birçok politika var; ancak bu politikaların hem ekonomik birleşme ve bütünleşme ile ilgisi büyük, hem de küreselleşmenin ve genişlemenin getirdiği çelişkilerle uygulanması giderek zorlaşmakta. Son olarak, Avrupa Anayasa’sında da hem bütünlükçü bir insan hakları yaklaşımıyla sosyo-ekonomik haklara yer verildiği, hedefler arasında ekonomik güçlenme ve tek pazar’ın yanısıra sosyal piyasa ekonomisi, tam istihdam, dayanışmacı toplum anlayışı gibi hedeflerin sayıldığı görülmektedir.

Örneğin Avrupa Komisyonu’nun 1994 yılında yayınladığı ve “*Avrupa Sosyal Politikası: Birleşmeye Doğru Bir Yol*” başlıkla Beyaz Kitap’ta, Avrupa sosyal modelinden ne anlaşıldığı konusunda bazı değerlerin ortaya konduğunu görüyoruz: Buna göre, demokrasi ve insan hakları, piyasa ekonomisi, serbest toplu pazarlık gibi sendikal haklar, fırsat eşitliği, sosyal refah ve dayanışma Avrupa toplum modelinin ortak değerleri olarak ortaya konmakta ve bu değerlerin bir maliyet değil, rekabetin sürdürülmesi açısından da önemli özellikler olduğu belirtilmektedir (EC, 1994). Bunun gibi Avrupa Komisyonu eski Başkanı Prodi bir konuşmasında, ”Biz, demokrasi, özgürlük ve dayanışma ilkelerine dayalı büyüme ve kıtanın birleşmesini hedefleyen bir modeli hayata geçirdik” diyerek, bu ilkeleri ve bunlara dayalı toplum modelinin benimsenmesini hedeflerden biri olarak sunmaktadır (EC, 2000; 2). Özetle, AB düzeyinde yapılan birçok açıklama ve dokümanın gösterdiği gibi, AB açısından da Avrupa toplum modeli özgürlükçü olduğu kadar dayanışmacıdır ve hem toplumsal hem de bölgesel düzeyde göreceli de olsa daha eşitlikçi ve daha dengeli bir toplumsal yapı öngörmektedir; bu nedenle büyüme ve verimlilik ile dayanışma ve güvence arasında da uzlaşma sağlayıcı bir mekanizma olarak işlevi görmektedir (EC, 2002). Aslında Avrupa Birliği’ne de, avrupalılaşmaya da ayrıcalık ve üstünlük sağlayan özellikler buradadır ve bu özelliklerden Avrupa toplumlarının da vazgeçmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin yapılan araştırmaların gösterdiği gibi, Avrupa kamuoyunun yüzde 90’ı refah devletinin eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, istihdam gibi konularda sorumluluğunun devam etmesinden yana bir tavır sergilemektedir (Kleinman, 2002; 19).

Yine de, özellikle 1980 sonrasında neo-liberal politikaları doğrultusunda bu modelin ürünü olan refah politikaları konusunda epeyce eleştiri ve kuşkunun ortaya çıktığını biliyoruz; bu nedenle gerek üye ülkelerde gerek AB düzeyindeki politikalar açısından geleceğin hayli belirsiz olduğunu da söylemek gerekir. Bu nedenle, önce Avrupa refah devleti açısından ortaya çıkan eleştiri ve kaygılara, daha sonra bu konularda AB’nin oynadığı role bakmak gerekmekte.

-Küreselleşme ve Ekonomik Bütünleşme Karşısında Avrupa Refah Devleti: Yeni sentez Arayışları mı?

1970’lerde yaşanan dış ve iç ekonomik koşullardaki değişim, yalnız Avrupa’yı değil tüm gelişmiş ekonomileri bir biçimde etkilemişse de, refah devletiyle ilgili tartışmaların en yoğun yaşandığı yer Avrupa olmuştur diyebiliriz; bu durum bugün için de geçerlidir. Bir yandan bu ülkelerin refah devletine olan bağlılıkları, öte yandan refah devletinin bu ülkelerde sahip olduğu boyutlar nedeniyle, dış ekonomik koşulların yarattığı baskılar bu ülkelerde daha yoğun tartışmalara yol açmaktadır. Yine de, İngiltere dışında Batı Avrupa ülkeleri arasında refah devleti uygulamalarında ciddi bir değişim yaşandığı söylenemez. Şimdilik bazı küçük

değişikliklerle refah politikalarına devam edilmekte, AB düzeyinde de bu yöndeki anlayış ve beklentilerde önemli bir politika değişikliği yapılmamaktadır.

Refah devletiyle ilgili tartışmalarda ileri sürülen argümanlar epeyce farklılaşmaktadır; yine de hiçbir görüşün refah politikalarından tümüyle vazgeçilmesi yolunda bir düşünce ileri sürdüğü söylenemez. Örneğin eleştirel kuram (critical theory) açısından, refah kapitalizminde bireylerin yükselen ihtiyaçları ile sermaye birikimi arasında ciddi bir meşruiyet krizi doğmuştur ve sistemin bu biçimde kendini sürdürmesine artık olanak yoktur; yani, geniş anlamda bir refah devletinin artık taraflar arasında aynı zemin üzerinde bir uzlaşma sağlama olanağı kalmamıştır (Altvater, Huebner ve Stanger, 1986; 27; Jacobi, 1986; 58). Ancak bu yaklaşım açısından, bugün refah politikalarında piyasaya doğru bir genişleme söz konusu olsa da, refah devleti öyle kolay vazgeçilecek bir şey olarak görülmez ve bu konuda daha çok döngüsel bir gelişme beklenilir. Liberal yaklaşım, özünde, sosyal ihtiyaçların bir hak niteliği kazanmasına eleştiriyle bakmakta ve bu hakların ayrıcalıklar yaratmanın ötesinde bir işe yaramadığını ileri sürmektedir (Hayek, 1995; 167 vd; Friedman, 1980, 144 vd). Bu temelden karşı oluşun dışında da, neo-liberalizm refah devletini, artan harcamalar, yükselen vergiler, büyüyen devlet yapısı, piyasanın zayıflaması, özgürlüğün azalması gibi birçok açıdan da eleştirmektedir (Seldon, 1985; 62-65). Ancak bu yaklaşım açısından da tümüyle refah devletinden vazgeçilmek istendiği söylenemez. Daha çok, refah devleti uygulamalarının kamu-özel, devlet-aile, zorunlu-gönüllü gibi çeşitli biçimlerde ele alınması istenmekte ve refah sorumluluğunun tüm bu taraflar arasında paylaşılmasından yana bir tavır ortaya konmaktadır. En başta da özel ve gönüllü refah uygulamalarına ağırlık verilerek, Avrupa refah devleti karşısında bir “refah piyasası” oluşturulması istenmektedir.

Sosyal politikayla uğraşan uzmanlar da, Avrupa refah devleti konusunda daha olumlu ve daha iyimser bir bakış ortaya koysalar da, bir değişim gerekliliğinden söz etmektedirler. Flora, Esping-Andersen, Rhodes gibi birçok sosyal politika uzmanının Avrupa refah devletinin bazı değişimler geçirerek sürdürüleceği görüşünde birleştikleri görülmektedir (Flora, 1985; 23; Esping-Andersen, 1997; 237). Örneğin Esping-Andersen’e göre, refah devletinin küresel ekonominin yarattığı sorunlar, gelirin yeniden dağıtımında oynadığı rolde ortaya çıkan kısıtlamalar ve bu anlayışın gerisindeki siyasal uzlaşmada ortaya çıkan çatlaklar gibi üç önemli sorunu vardır. Savaş sonrasında refah devleti büyük ölçüde “çalışma” üzerine kuruludur ve çalışmaya bağlı bir eşitlikçi anlayışı yansıtır; oysa bugün işgücü piyasasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle çalışmaya bağlı eşitlikçi anlayış, buna bağlı dağıtım politikaları ve yine buna bağlı sosyal vatandaşlık anlayışı üzerinde farklı eğilimler ortaya çıkmakta ve bunlar üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir. Çalışma hakkı yerine bugün, ömür boyu eğitim ile gelir güvencesini biraraya getirecek yeni bir bileşime ve bu bileşim üzerinde oluşacak yeni bir uzlaşmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Martin Rhodes’de, Avrupa refah devleti için “üçüncü bir yol” aramakta ve Avrupa’nın benimsediği yüksek istihdam ile ABD’nin benimsediği düşük ücretli istihdam fakat sosyal kutuplaşma arasında bir başka yolun bulunması gerektiğinden söz etmektedir (Rhodes, 1996; 319). Bunlara karşın bazı yazarlar da, refah devletinin, tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı bu dönemde sosyal ve siyasal acıları yumuşattığı, varlığını sürdürmek için farklı stratejiler öğrendiği ve bu yılların refah devletinin değişen koşullara uyum kapasitesini arttırdığını ileri sürmektedir (Klein, 1993; 12).

Özetle, değişen dış koşulların, ya da piyasanın ve sermayenin küreselleşmesinin hemen her ülke için olduğu gibi, Avrupa ülkeleri ve Avrupa refah devleti için de önemli politika değişiklikleri anlamına geldiği yadsınamaz. Yine de bu konuda farklı yorumlar göze çarpmaktadır (Bruno Palier ve Robert Sykes, 2001; 4-8): Bir görüşe göre, birçok ülkede

olduğu gibi, bu ülkelerde de piyasanın küreselleşmesi ulus devletinin otonomisini sınırlıyor, ekonomi uluslararası olurken siyaset ve sosyal yapı ulusal düzeyde kalıyor, ekonomik öncelikler öne geçerken sosyal koruma geriliyor, dolayısıyla küreselleşmenin mantığı ulusal toplumun ve demokrasinin mantığı ile çatışıyor. Bazıları ise, küreselleşmenin Avrupa refah devleti üzerinde çok sınırlı bir etki yaptığını düşünmekte. Bunlara göre, refah devleti üzerindeki sınırlayıcı etkilerin önemli bir bölümü ekonominin yapısal bir değişim geçirmesinden kaynaklanmakta, bu nedenle aslında küreselleşmeye bağlanan birçok etki gerçekte başka bir kaynaktan gelmektedir. Refah devletlerinde siyasal pazarlıklar halâ önemini korumakta ve hükümetler her zaman siyasal baskıları dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Özetle, bu görüşe göre, küreselleşmenin refah devleti üzerindeki etkisi hayli abartılmaktadır. Üçüncü bir görüş ise, yukarıda değindiğim gibi, küreselleşmenin farklı refah modellerine göre farklı sonuçlar doğurduğunu söylemektedir. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı da kendi yollarına bağlı kalmakta (path dependency) ve ona göre bir yol izlemektedirler (Esping-Andersen, 1997).

Sonuç olarak, küreselleşmenin farklı refah devleti modellerinde farklı etkilerde bulunduğunu kabul edilse ve Avrupa refah devleti üzerindeki uzlaşmanın büyük ölçüde sürdürüldüğü düşünülse bile, bu uzlaşmanın artık farklı öğeler içerdiği ve refah anlayışında niteliksel anlamda bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin artık hem politika değişiklikleri, he de içerik değişiklikleri söz konusudur. Herşeyden önce, artık Keynesyen politikalar ve tam istihdam söz konusu değildir. Artık çalışma ekseni Keynesyen politikalar yerine rekabet ekseni politikalar gündemdedir (Rhodes, 1996, 318). Öte yandan makro düzeydeki ekonomik sorunların çözümünde sosyal taraflar arasında diyalog ve kurumsal ilişkilerin daha sık ve yaygın kullanıldığı görülmektedir. Ancak ortaya koyduğu sonuçlar, artık geçmişte olduğu gibi piyasanın yarattığı eşitsizlikleri gidermekten çok, rekabetin güçlendirilmesi ve bu nedenle emek açısından bazı fedakârlıkların yapılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bugün varlığını koruyan korporatizmin, "rekabetçi korporatizm" gibi yeni bir nitelik kazandığından söz edilmektedir (Ebbinghaus ve Hasse, 1999; 67; Rhodes, 1996). Dolayısıyla modelin kendisinden çok, şimdilik ürettiği çıktılar açısından bazı değişiklikler olduğu söylenebilir. Örneğin, refah devletinin ve benimsediği hedeflerin ilerlemesi durmuş, tam aksine, hedeflerde en başta tam istihdamdan vazgeçiş olmak üzere daha mütevazı hedeflere doğru bir gerileme yaşanmıştır ve refah ihtiyacının karşılanmasında kullanılan araçlar değişmiş, piyasa-aile-devlet karışımında aileden ve piyasadan yana bir kayma ortaya çıkmıştır denilebilir.

Kuşkusuz, Avrupa refah devleti ve politikaları üzerinde, küreselleşmenin yanısıra ekonomik ve toplumsal yapı değişikliklerinin etkisini de gözden ırak tutmamak gerek. Avrupa'da, bir yandan yeni ekonomilere ve bilgi toplumuna geçiş çabaları sürmekte, öte yandan istihdam yapısının değişimi, yaşlı nüfusun artması, sosyal güvenlik harcamalarının giderek yükselmesi gibi sorunlar yaşanmaktadır. Öte yandan piyasa ve refah devleti, piyasa ve çalışma ilişkileri arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayan toplumsal güçlerde önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Refah devleti, bir çıkış noktası değil, birçok siyasal, toplumsal, ideolojik faktörün ve gücün biraraya gelmesi sonucunda ortaya çıkmış bir sonuç olduğundan, ekonomik yapıda olduğu kadar toplumsal/siyasal/ideolojik yapıdaki değişiklikler de refah devletini doğrudan etkilemektedirler. Örneğin nitelikli işgücü arttıkça, bireysel pazarlık gücünü kullanan, farklı standartlar isteyen bir işgücü ortaya çıkmakta, eğer bu işgücü sendikal örgütlenmeye de (İskandinav ülkeleri dışında) pek sıcak bakmıyorsa, geçmişe göre daha parçalanmış, bölünmüş ve toplumsal gücü zayıflamış bir emek ortaya çıkmaktadır. Ayrıca beyaz yakalılarda ve özellikle örgütlenmemiş kesimlerde emekten yana partilere oy verme eğilimi zayıfladığı gibi (Armingeon, 1997; 588), sol partilerde de ideoloji değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. İşgücünün nitelikli-niteliksiz, örgütlü-örgütsüz ayırımının yarattığı güçsüzlük

gibi, örgütlenmiş işgücü de artan ekonomik tehditler karşısında toplumun işsiz ve yoksul kesimiyle ilişkisini önemli ölçüde koparmakta ve bu kesimler marjinalleşerek, dışlanmakta ve etkisizleşmektedir. Daha yüksek gelir elde eden ücretli gurubu için de, toplumsal refah politikalarının dayanağını oluşturan dayanışma ahlâkı gerilemekte, bu nedenle yapılan sosyal harcamalar birer yük durumuna gelmektedir. Tüm bunların refah devletinin arkasındaki desteğin zayıflaması anlamına geldiği de çok açıktır. Bu nedenle, toplumsal/siyasal/ideolojik yapıdaki değişiklikler sürdürdükçe modelde daha temel değişikliklerin olup olmayacağı sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

-Küreselleşme Karşısında Avrupa Birliği ve Çelişkileri

Küreselleşen dünyada AB'nin rolüne baktığımızda, AB'nin hem bugünkü küreselleşmeyi temsil eden bir güç, hem de küreselleşmeye karşı bir savunma ve de küreselleşmeye karşı bir yanıt olarak değerlendirildiği görülmektedir (Clarke, 2001, 71). AB, bir yandan sermaye, mal ve hizmet dolaşımını serbestleştirerek, ticarete korumacı politikalarından vazgeçip tek bir pazar oluşturarak kendi bölgesi için "bölgeselleşmiş bir ekonomi" yaratmakta ve sonuç olarak bölgesel düzeyde küreselleşmenin bir uzantısı olmakta, onu temsil etmektedir. Bölgesel düzeyde uyguladığı bu politikalarla küreselleşmeyi hızlandırdığı ve güçlendirdiği de açıktır. Fakat küreselleşmeyi, en azından kendi sınırları içinde ve kendi koyduğu kurallar içinde yaşamaya çalışmakta, örneğin hem demokratik kaygıları dikkate almaya çalışmakta, hem de toplumsal öncelik ve seçimlerini göreceli de olsa korumaya çalışmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme karşısında kendi yanıtını bulmaya çalışan bir alternatif olarak düşünülmesi de mümkündür. Bu iki farklı yönü nedeniyle de, hem avantajları hem de zaafiyetleri olduğu gibi, niyetleri ve uygulamaları arasında çelişkiler de epeycedir.

Bugün, ABD ve Japonya ile ekonomik performans açısından kıyaslandığında, AB için uyarıcı olan bazı göstergeler ortaya konmakta ve bazı politika değişiklikleri istenmektedir. Örneğin AB, gerek rekabet gücü, gerek GSMH'da ve istihdamdaki artış, gerek teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerin gelişmesi açısından ABD ve Japonya'dan daha geride görünmektedir. Bunun gibi bilgi teknolojisine yapılan yatırım, bilgi teknolojisinin ürettiği katma değer ve kişi başına düşen araştırma ve geliştirme harcamaları açısından da AB, Japonya'nın ve ABD'nin arkasında kalmaktadır (MESS, 2001). Bu nedenle birçok AB üyesi ekonomilerini küreselleşmenin getirdiği koşullara göre yeniden yapılandırırken, bir yandan da tüm gelişmiş ülkeler gibi pazarını genişletecek, büyüme hızını arttıracak, rekabet gücünü yükseltecek önlemler ve politikalar arayışına da girmekte. Aslında ekonomik ve parasal birlik de, Doğu'ya doğru genişleme de bu arayışların birer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan gerek üye ülkeler gerek AB düzeyinde, ya sahip olunan farklılıklar da bütünüyle gözden çıkarılmak istenmediğinden, ya da demokratik kaygılar ve kurumsallaşmış ilişkiler nedeniyle böyle bir risk göze alınmadığından, yapısal değişiklikler üyelere düzeyinde telafi edici sosyal politikalarla dengelenmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, küresel ekonomiye uyum zorunluluğu ile kendi geleneğini koruma arasında bir yerde bulunan AB için de, kurucu üyeler için de hem kaygılar hem de çelişkiler artmaktadır.

İlk olarak, AB'nin küreselleşme karşısındaki konumu bazı çelişkiler yaratmaktadır. Gerek uluslararası ilişkilerdeki sınırlı rolü, gerek dünya ekonomisindeki ikincil konumu düşünüldüğünde, AB'nin küresel düzeydeki politikaları etkileme gücünün çok kısıtlı olduğu açıktır. Bu nedenle bugün Avrupa, ne farklı bir ekonomi politikasını savunabilmekte, ne de kendi içinde bütünüyle farklı bir politika uygulayabilmektedir. Tam aksine dünya ekonomisine eklenmesi ve Avrupa ekonomilerinin güçlenmesi açısından neo-liberal politikalar izledikleri, yani, AB ve üye devletlerin de büyük ölçüde Amerika Birleşik

Devletleri'nin (ABD) yolunu izlemeye yöneldikleri görülmektedir. 20. yüzyılda uluslararası güç dengesindeki üstünlüğü ABD'ye kaptıran Avrupa'nın birincil seçimi, güçler arasında kendi aleyhine bozulan bu dengesizliği telafi etmek olmakta ve güçler dengesini yeniden kendinden yana dönüştürmeye çalışırken, büyük ölçüde, ABD'nin üstünlüğü ve gücü karşısında onun yolunu izlemek gereğini duymakta veya buna zorlanmaktadır. Zaman zaman daha farklı bir küreselleşme anlayışı dile getirilse de, bir yandan bu konuda üyeler arasında farklı görüşlerin varlığı, öte yandan AB'nin siyasal ve ekonomik anlamda ABD karşısındaki güçsüzlüğü nedeniyle, Avrupa, küreselleşme sürecini dönüştürecek bir güç olarak görünmemektedir. Örneğin Laeken Zirvesi Bildirgesi'nde de Avrupa deneyiminin özelliklerine değinilmekte ve küreselleşen dünyada oynanabilecek "daha dayanışmacı" rolden söz edilmektedir (EC 2001); fakat en azından şimdilik, siyasal bir gücü olmayan, ekonomik gücü de sınırlı bulunan AB'nin küresel düzeyde etkin bir aktör konumuna gelmesi zor görünmektedir. En önemlisi, AB'nin bir bütün olarak dünya ekonomisi içinde önemli bir yeri olsa da, Avrupa ülkeleri siyasal bir birlik tarafından temsil edilmediğinden uluslararası ilişkilerde de, ekonomi politika ve kurallarının belirlenmesinde de önemli bir rolü olamamaktadır. Örneğin Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (UPF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi birçok uluslararası kuruluşta AB bir siyasal birlik olarak temsil edilmiyor. Yani UPF ve DB içinde AB'nin bir grup olarak oy kullanması mümkün değil; hatta zengin yedi ülke grubunda da, dört AB üyesinin farklı öncelikleri nedeniyle birlikte davranma olasılığı da çok düşük. Birçok konuda İngiltere veya İskandinav ülkeleriyle Kıta Avrupa'sı arasında farklı politikaların benimsendiğini de görmek mümkün.

Gerçekten, küreselleşen piyasa ve yarattığı sorunlar konusunda üye ülkeler arasında farklı görüşler olduğu gibi, AB düzeyinde farklı kurumlar açısından da henüz birleşmiş ve netleşmiş bir görüşe sahip çıkıldığını söylemek zor. Örneğin küreselleşmenin dönüştürülebilmesi için, herşeyden önce insan haklarının yalnız temel hak ve özgürlüklerden ibaret olmadığını, bunların ekonomik ve sosyal haklar da dahil olmak üzere birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Yani, aynen Avrupa'nın kendi refah devletini oluştururken kabul ettiği gibi, şimdi de insan haklarının bir bütün olarak küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde hayata geçirilmesine, yani sosyo-ekonomik hakların vazgeçilmezliğini kabul eden bir anlayışa ve refah devleti içinde olduğu gibi küresel/bölgesel düzeyde bunları kurumsallaştıracak ve hayata geçirecek örgütlenme ve mekanizmalara ihtiyaç var. Bu konuda, zayıf da olsa, Birleşmiş Milletler'den (BM) gelen bazı öneriler olduğunu da biliyoruz. Bu önerilerin hayata geçmesinin ne kadar gerçekçi olduğu konusu ayrı bir tartışmadır; ancak bu noktada bile İskandinav ülkeleri BM politikalarını destekleyecek bir yaklaşım sergilerlerken, bir bütün olarak AB'den etkili bir ses yükselmemektedir (Deacon, 2001; 76). AB organları arasında da, küreselleşmeye ve getirdiği sosyal sorunlara farklı bakıldığı ortada. Örneğin Avrupa Parlamentosu sosyal açıdan sorumlu bir küreselleşmeden yana görünmekte, Avrupa Komisyonu küresel düzeyde insan haklarını savunurken, aslında Avrupa'nın çıkarlarını korumayı öne almakta, Avrupa Konseyi toplantılarında zaman zaman bu konuda duyarlılık taşıyan söylemler dile gelse de, bu toplantılardan verimsiz tartışmalardan başka bir sonuç alınamamaktadır (Deacon, 1999). Dolayısıyla AB, en azından şimdilik, küreselleşmenin siyasallaştırılması veya sosyal açıdan daha sorumluluk taşıyan bir küreselleşme yaratılması konusunda etkin bir aktör olmadığı gibi, insan haklarının bütünlüğü, küreselleşmenin sosyal açıdan dönüştürülmesi gibi konularda da istekli ve kararlı bir noktada değildir.

İkinci olarak, AB'nin uyguladığı politikalar nedeniyle kendi bölgesinde ve üyeler açısından yol açtığı çelişkiler karşımıza çıkmaktadır. Bugün, bir yandan Avrupa'da sosyal piyasa ekonomisinden ve Avrupa refah devletinden söz edilirken, öte yandan AB düzeyinde de, üye devletler düzeyinde de ekonomi politikasının giderek çok daha liberal kurallar çerçevesinde

biçimlendiği görülmektedir. Dolayısıyla söylem ve uygulama arasında önemli çelişkiler ortaya çıktığı gibi, gelecek konusunda kaygılar da büyümektedir. Bir yandan, Avrupa'nın da küreselleşme karşısında finans kapitalin ve neo-liberal politikaların hegemonyasını büyük ölçüde kabul ettiği, bu kuralları küreselleşmenin kuralları haline getiren Washington Uzlaşması'na katıldığını söyleyenler bulunduğu gibi (Pieterse, 1999; 7), realist bir yaklaşımla Avrupa için de ABD gibi egemen bir gücün yolunun izlenmesinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır (Wivel, 2004; 20). Öte yandan, küreselleşen piyasa içinde Avrupa refah devleti politikalarının tehdit altında olduğunu ve küresel baskılardan ulusal düzeyde kaçmanın mümkün olmadığını düşünen bazı düşünürler de, siyasal ve sosyal açıdan çözümün bu politikaların AB düzeyinde belirlenmesi olacağını söylemektedirler (Habermas, 2001; Traush 1999; Jansen, 1999; Jacobi 1998; Beck, 1997). Gerçekten küresel piyasanın dayatmaları arttıkça, AB ve üye ülkeler ekonomide ciddi bir yapısal değişim içine girmekte, sektörel yapı, istihdam yapısı, sosyal güvenlik sistemi veya kamu hizmetleri gibi birçok alanda değişiklik gündeme gelmekte ve tüm bunlar merkez ülkelerde bile Avrupa geleneğinin geleceği konusunda ciddi kaygılara yol açmaktadır. Örneğin, artık uzun süreli ve yapısal işsizlik olgusu karşısında, istihdamın öneminden vazgeçilmese de, büyük ölçüde bir kabullenme yaşanmaktadır ve küresel rekabet karşısında istihdam yaratılması açısından çalışma süresinin azaltılması gibi bir seçenek büyük ölçüde rafa kalkmış görünmektedir. Bunun yerine, piyasa iniş ve çıkışlarına uyum sağlamak üzere kısa süreli ve geçici çalışma programları uygulamaya konmaktadır. Ya da, yine küresel baskılar karşısında sosyal güvenlik sisteminde kısıtlamalara gidilmesi kaçınılmaz kabul edilmekte ve yoksulluk artışına razı olunmaktadır. Bu değişiklikler ve ortaya çıkan çelişkilerin, özellikle Kuzey ülkelerinde AB'ye ve parasal birliğe olumsuz bakılmasına neden olduğunu da görmekteyiz.

Sonuç olarak, küreselleşmenin ve bunun arkasındaki mantığın bir sonucu olarak Avrupa Birliği de kendi bölgesinde ekonomik ve parasal birliği gerçekleştirmek istedikçe, çelişkileri de daha görünür olmaktadır. Bir yandan, 80 sonrası güçlenen küresel ekonomiye uyum politikalarıyla, ulusal düzeyde devletin rolü ve siyasetin işlevi konusunda 1945 sonrası üzerinde uzlaşılan toplum modeli (Avrupa toplum modeli) ve bu modelin bir ürünü olarak karşımıza çıkan vergi sistemi, kamu harcamaları ve refah politikaları üzerinde baskılar artmakta ve buralarda değişiklikler istenmektedir. Öte yandan, AB düzeyinde istihdam konusunda olduğu gibi bazı konularda ilke kararları alınsa da, sosyal politika alanı ulus devlete bırakıldığından bu alanda doğrudan bir müdahale veya düzenleme getirilemediği gibi, AB'nin böyle bir politika uygulayacak gücü de bulunmamaktadır. Bu durumda artan sosyal sorunlar karşısında her ülkede, farklı refah devleti anlayışına göre farklı politikalar ve önlemler devreye girmektedir. Bir bakıma, üye devletler, siyasetin işlevi, bunun arkasındaki toplumsal tarafların gücü ve benimsedikleri refah rejimlerine göre değişen ölçülerde de olsa, genel olarak devlet anlayışlarını belirleyen liberal-sosyal sentezi sürdürmeye çalışmaktadırlar. Avrupa düzeyinde ise, bazı düşünürlerin bu yolda beklentileri olsa da, tüm üyeler için geçerli bir sosyal refah anlayışından ve ortak politikalardan söz etmek bugün için mümkün görünmemektedir.

Dolayısıyla çelişkiler de, sorunlar da, tartışmalar da büyümektedir. Örneğin, AB getirdiği düzenlemelerle kendi coğrafyasında liberal ekonomi politikalarını daha geçerli ve üstün kılmaya çalışırken, hem üyeler bazında gerçekleşen refah politikalarının daha ne kadar etkili olacağı kaygısı artmakta, hem de genişleme sonrası artan dengesizliklerin ne gibi sonuçlar doğuracağı konuları tartışılır olmaktadır. Çünkü, bir yandan, söylem düzeyinde de olsa, Avrupa geleneği ve Avrupa toplum modeli benimsenmekte ve bu doğrultuda bir bütünleşme hedefinden vazgeçilmemektedir. Öte yandan, genişleme ile sermaye hareketliliği ve serbest dolaşım sonucu merkez ülkelerde işgücü üzerindeki baskıların artacağı ve çalışma

koşullarında aşağıya doğru bir bütünleşmeye (negatif bütünleşme) gidileceği korkusu yaşanmaktadır. Bu nedenle, tartışmaların bir bölümü de, sosyal açıdan koruyucu politikaların artık Avrupa düzeyinde belirlenmesi gerektiğine ilişkin tartışmalara dönüşmektedir. Dolayısıyla, küreselleşmeye uyum ve ekonomik bütünleşme yolundaki politikalar gibi genişleme doğrultusundaki politikalar da, bir yandan AB'nin küresel düzeydeki edilgin rolünü, öte yandan farklılığını koruması açısından ortaya çıkan çelişki ve zorlukları biraz daha görünür kılmakta ve AB için yeni meydan okumalar anlamına gelmektedir. AB'nin bu meydana okumalara nasıl yanıt vereceğini bilmek, oldukça zor görünse de, bu konuda getirilen tartışmalardan bazı sonuçlar çıkarmak da mümkün.

-Avrupalılaşıma veya Bütünleşmenin Boyutları geleceği?

Ortaya çıkan tartışmalara bakıldığında birbiriyle ilişkili iki konunun öne çıktığı görülmektedir; bunları, merkez ülkelerde Avrupa refah devletinin nereye gideceği ve Avrupa bütünleşmesinin veya avrupalılaşımanın nereye kadar uzanacağı gibi özetlemek mümkün. Özellikle, genişleme ve derinleşme gibi iki yöndeki iddialar arttıkça, hem yeni ve eski üyelere hem de AB düzeyinde Avrupa'daki bütünleşmenin boyutlarının çok daha tartışılır olduğu, yani siyasal ve sosyal açıdan Avrupa bütünleşmesinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusu çok daha fazla tartışılmaya başlanmaktadır. Kuşkusuz, AB'yi yalnızca ekonomik birlik olarak görmek isteyenler için bu tartışmalar pek önemli değildir; ancak AB'yi siyasal bir Avrupa'nın kurulması projesinin bir uzantısı veya ürünü olarak görenler için bu tartışmalar meselenin özünü oluşturmaktadır. Batı Avrupa için şimdi, AB süreci içinde hem kendi modelini avrupalılaştırma olasılığı ortaya çıkmakta, hem de bu model içerden ve dışardan yeni tehditlerle karşılaşmaktadır. Dolayısıyla AB üyeleri açısından, Avrupa toplum modelinin ve refah politikalarının varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği konusu bir yandan dış koşullara, öte yandan AB politikalarına bağlı olduğu gibi, AB'nin bu geleneği merkez ülkelerde korumak ile yeni üyelere doğru yaymak, yani avrupalılaştırmak açısından oynayacağı rol de oldukça sorunlu görünmektedir. Kısacası, hem genişleyen Avrupa coğrafyasında, hem de değişen dünya koşullarında Avrupa için, yeni olanaklar da yeni tehditler de ortaya çıkmaktadır ve bunlar karşısında benimseyeceği politikaların Avrupa'nın geleceğini belirleyeceğini söylemek de yanlış olmaz.

AB'nin sosyal politika uygulamaları açısından rolünün çok sınırlı olduğu bilinmektedir; bu konularda öncelikle üye devletler sorumludur, AB'nin rolü de, onları desteklemek ve aralarında eşgüdüm sağlamak olarak nitelendirilebilir. AB'nin ele almayı uygun gördüğü konular da, iş ve çalışma koşulları, işgücü dolaşımı, fırsat eşitliği, sosyal koruma ve kamu sağlığı olmak üzere beş alanda toplanmaktadır. Küreselleşmenin üye ülkelerdeki refah politikalarını az ya da çok etkilemesi gibi, AB düzeyinde de sosyal politikalara bakış açısında değişiklikler olmuş, ancak geçmişte de bugün de AB açısından işgücü piyasası ile ilgili önlemlerin merkezi önemi hep korunmuştur. Örneğin Komisyon'un 2000-2005 dönemini kapsayan Eylem Plânı'nda da gündemin ana konusu daima istihdamdır, fakat artık istihdamda esneklik de istenmektedir. Amsterdam Anlaşması, hem Sosyal Şartı içine almakla sosyal politikaları Avrupa'yı kuran Anlaşma'nın vazgeçilmez bir parçası yapmış, hem de sosyal hükümlerde getirdiği değişikliklerle, sosyal dışlanma, ayrımcılık gibi bazı yeni konuları sosyal politikaların içine katmıştır. Son yıllarda istihdam politikalarının veya eylem programlarının içine kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, yoksulluk ve dışlanmanın önlenmesi gibi hedeflerin de girdiği görülmekte, ancak 2004-2005 Eylem Programı'nda görüldüğü gibi işsizlik, AB'nin yoksulluğun en önemli nedeni olarak kabul edildiğinden yoksullukla mücadele de işsizlikle mücadelenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu konuda

haksız oldukları da söylenemez; söz konusu Eylem Programı'nda belirtildiği gibi Avrupa'da yaklaşık her üç işsizden ikisi yoksulluk riski altında bulunmaktadır (TİSK, 2000; 19).

Sosyal amaçlı fonlara gelince, bu fonların öncelikle AB'nin ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesine yardımcı oldukları bir gerçektir ve parasal açıdan çok büyük bir olanakları olduğu da söylenemez. Ancak bazı ülkelerde sosyal açıdan bazı iyileşmelere yol açtığı, önce İtalya, daha sonra İrlanda, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi ülkelere epeyce katkı sağladığı da yadsınamaz. AB'nin bugüne dek sosyal harcamalara her dönem daha artan bir pay ayırdığını da biliyoruz. Fakat, bir yandan devam eden genişleme sürecinin, öte yandan değişen ekonomik koşulların sosyal sorunları ağırlaştırdığı ve fonlara ilişkin talebi sürekli yükselttiği görülürken, AB bütçesinin artan talepleri karşılayacak gücünün bulunmadığını da biliyoruz. Örneğin, işsizliğin devam etmesi gibi, her genişleme ile zaten var olan bölgesel eşitsizlikler de artarak devam etmekte ve fonların paylaşımı giderek sorunlu olmaktadır. Örneğin 2000-2006 dönemi için AB bütçesinden yapısal fonlara ayrılan payın toplam 275 milyar Euro olduğunu, bunun içinden Orta ve Doğu Avrupa (ODA) ülkelerinin uyum sürecinde kullanılmak üzere 45 milyar Euro ayrıldığını düşünürsek, AB'nin böyle bir rolü oynamak açısından ne kadar fakir olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa, Akdeniz genişlemesinde durum oldukça farklı olmuş ve Akdeniz üyeleri üyelik sonrası yapısal fonlardan epeyce yararlanmışlardır. Örneğin Portekiz ve Yunanistan'ın yapısal destek programlarından kişi başına yaklaşık 400 Euro aldıkları, 10 yeni üyenin 2000 ve 2001 yıllarda alacağı yardımlardan ise, bu ülkelerde kişi başına 30 Euro düştüğü ileri sürülmektedir (Lendvai, 2004; 326). Bu durumun, bugün ODA ülkelerinde epeyce hayal kırıklığı yarattığı da bir gerçektir.

ODA üyelerinin üyelik müzakerelerine bakıldığında, AB'nin yeni üyelerin sosyal sorunlarına çok fazla ilgi gösterdiği söylenemez. Anlaşıldığı kadarıyla, AB'nin ekonomik bütünleşme yönündeki politikaları ve bütçe kısıtlamaları sosyal konuların bir kenara itilmesine yol açmakta ve müzakerelerde bu sorunların pek gündeme getirilmediği görülmektedir. AB'nin sosyal sorunlar, sosyal hizmetler, sosyal güvenlik gibi konularda oldukça sessiz kalmayı yeğlemesinin, bu ülkelerdeki birçok akademisyende hayal kırıklığı yarattığı da ortaya çıkmaktadır. Birçok araştırmacı, Topluluk politikalarının sosyal sorunlara uzanmaması, ilerleme raporlarında bu konuların marjinal kalması, PHARE gibi yardım programlarında da çok zayıf bir sosyal politika eğilimi görülmesi nedeniyle AB'nin sosyal boyutunun "içi boş" bir kriter olduğunu söylemekte ve AB üyeliğinin sosyal boyutunun çok zayıf kalması nedeniyle üyelik sonucu bu alanda bir bütünleşme beklenemeyeceği görüşünü ileri sürmektedir(Lendvai, 2004; 322-323). Bu hayal kırıklıklarının, 2005 sonrasında bu ülkelerin AB karar organlarında yer almasıyla epeyce sorun ve çatışmaya yol açacağı da tahmin edilebilir. Öte yandan AB'nin demokratikleşme ve meşruiyet arayışları ile derinleşme doğrultusunda atacağı adımların, genel olarak tüm Avrupa kamuoyundan veya aşağıdan yükselecek baskıları arttıracacağı da söylenebilir. Bu durumda AB'nin sosyal sorunlar ve sosyal politikalar açısından daha farklı bir tavır takınıp takınmayacağını ise bilemiyoruz.

Avrupa'da sosyal bütünleşmeyi zorlayacak üç olasılıktan söz edilmektedir (Liebfried ve Pierson, 2000; 268): Birinci olasılık, AB'nin sosyal bütünleşme yolunda güç ve yetkisinin artmasıdır. İkincisi, ekonomik ve parasal birlik yolundaki ilerleme sağlandıkça, sosyal politika uygulamalarının birbirine yakınlaşması ve bütünleşmesi olasılığıdır. Burada da en önemli faktör olarak, Avrupa Adalet Divanı ve onun verdiği kararlar karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda Mahkeme'ye gelen kararlarda sosyal politika ağırlıklı konularda artışı ve verilen kararların da politika uygulamalarının bütünleşmesi yönünde olduğu görülmektedir. Üçüncü olarak da, bazı dolaylı etkilerin negatif anlamda bir sosyal bütünleşmeyi zorlaması mümkündür. Örneğin daha az gelişmiş üyelerden kaynaklanan "sosyal-damping" korkusu, yani düşük ücretlerin yarattığı rekabet korkusu, yüksek ücretin ve daha yüksek sosyal

harcamaların olduğu ülkelerde de standartların düşürülmesi eğilimini ortaya çıkarmakta ve böylece sosyal haklarda ve sosyal politikalarda olumsuz yönde (negative integration) denilen bir yakınlaşma yaratılmaktadır (Jacobi, 1998). Bu nedenle özellikle Doğu genişlemesi sonrasında AB düzeyindeki yakınlaşmanın bu yönde olmasından korkulmaktadır. Tek pazara uyumun üye devletler üzerinde yarattığı baskılardan söz eden ve bu ülkelerde sosyal örgütlenmenin parçalanması (kamu-özel gibi) ve sosyal bölünmenin artması gibi kaygıları dile getiren bazı yazarlar, bu nedenle genel olarak ekonomik-parasal birliğin sosyal politikaları yakınlaştırmacı etkisinin zaten daha çok olumsuz yönde olduğu görüşündedirler.

Bugün bir yandan birçok sendikacı ve akademisyenin “Sosyal Avrupa” çağrılarını yaptığını görüyoruz (Bouget, 1998; 85; Bercusson ve vd., 2000; 498). AB belgelerinde de sosyal Avrupa’dan söz edildiğini biliyoruz. Öte yandan AB düzeyinde bir sosyal politika veya refah politikası uygulamasını gereksiz bulanlar da epeyce. Birçoklarına göre, sosyal politika konusunda asıl aktör üye devletlerdir ve üye devletler arasında farklı sosyal politikalar, farklı refah rejimleri olması da normaldir (Kleinman, 2002; 81; Rhodes, 2003; 54 vd). Gerçekten, Avrupa düzeyinde bir refah anlayışın hayata geçmesi veya Avrupa’da sosyal bütünleşmenin sağlanması, bugün için oldukça zor görünmektedir. Bunun için, hem AB’nin yetkilerinin artması ve bu konuda bir politika değişikliğine gidilmesi gerekli, hem de sosyal harcamaları karşılayacak bir parasal güce ulaşması gerekmektedir. Bugün, böyle bir gelişmenin beklenemeyeceği ise bilinmektedir. Bu konularda önemli bir değişime, her şeyden önce, üye ülkelerin pek yanaşmadıkları bilinmekte. Birçok AB üyesi için AB yetkilerinin artması ulusal devletlerin zayıflaması açısından çok da istenmezken, sosyal politikaların AB’ye devri en hassas olunan konuların başında gelmektedir. Öte yandan, özellikle zengin ülkeler AB harcamalarının artmasına kendilerine düşen payın artacağı endişesiyle yanaşmamaktadırlar.

Bu sorunlar çerçevesinde ve AB’nin geleceği konusunda yapılan birçok araştırma ve üretilmiş bulunan birçok senaryo bulunmaktadır. Farklı amaçlarla yapılan ve farklı kıstasları ele alan bu senaryolara göre, Avrupa için bölünmüş ve çatışmalı bir gelecek de, bütünleşmiş ve güvenli bir gelecek de mümkün görünmektedir. Örneğin Avrupa Komisyonu’nun 1998 yılında yaptırdığı ve 2010 yılı için öngörülerini ortaya çıkarmaya yönelik araştırmada, 2010 yılı için beş senaryo ortaya konmaktadır (Duffy ve Williams, 2001): 1) *Piyasaların zaferi*: Sosyal standartların gerilemesi pahasına küreselleşmeye uyumun öne çıkması ve ekonomik büyüme sağlansa da, siyasal birlikten vazgeçilmesi olasılıklardan biridir. 2) *Yüz Çicek*: Güçlü bir AB hükümetine ve korporatist yaklaşımlara karşıt olarak, yerel yönetimlerin güçlenmesi ve bölgeler arasında ekonomi politikalarının farklılaşması da mümkündür. Bu durumda ekonomik bütünleşmenin duraklaması da kaçınılmazdır. 3) *Paylaşılmış Sorumluluklar*: Refah devletinin yapısal olarak iyileştirilmesi, kamu-özel ortaklığının sürdürülmesi, dinamik ve yeniden dağıtımçı bir bütçenin güç kazanması durumunda gerçekleşecek bir senaryodur. Bu senaryo gerçekleştiğinde AB, Avrupa’da sosyal bütünleşmeyi sağladığı gibi, dış dünyanın da, küreselleşmenin dönüşmesini de savunur olacaktır. 4) *Yaratıcı toplumlar*: Ekonomik ve parasal birliğin getirdiği sorunlara karşıt daha az genişleme, fakat sınırlı konularda da olsa güçlü bir bütünleşmenin tercih edilmesi de bir olasılıktır. Bu durumda bütünleşme, adalet ve iç işleri gibi konularla sınırlı kaldığı gibi, bu bütünleşmenin Güney’e veya Doğu’ya doğru genişlemesi de beklenemeyecektir. 5) *Çatışma İçinde Komşuluk*: Avrupa’da, başta su sorunu olmak üzere birçok çatışmanın yaşanması ve ABD’nin Avrupa’dan çekilmesiyle AB kurumlarının bu çatışmalarla baş edebilme yeteneğinin zayıflaması durumu da bir olasılık olarak düşünülmektedir.

Oluşturulan senaryoların da gösterdiği gibi, Avrupa bütünleşmesinin devamı büyük ölçüde ekonomik, siyasal ve sosyal bütünleşmenin birlikte düşünülmesine bağlı görünmektedir. Bu

nedenle AB, ya sınırlı bir ekonomik birleşme olarak kalacak, ya da sürüp giden bir proje olarak hedeflerini büyüterek yoluna devam edecektir. Bugüne dek, sürekli genişleyerek ve bütünleşmesini derinleştirerek yoluna devam eden AB'nin, bundan sonra da değişip dönüştürerek yoluna devam etmesi için ekonomik ve parasal birliğin sürdürülmesi kadar, küreselleşmenin arttırdığı uyum sorunlarının giderilmesi ve genişlemenin yol açtığı dengesizliklerin azaltılması açısından da daha etkin bir rol üstlenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bugün için AB tarafından benimsenen strateji, hedef ve politikalarda öne çıkan en önemli önceliğin, ekonomideki yapısal değişimi ve rekabet gücünü gerçekleştirmek olduğunu söylemek mümkün. Fakat, bir yandan da Avrupa Anayasası gibi bir adımla daha ileri bir bütünleşme hedefi ortaya konmakta, öte yandan, söylem düzeyinde de olsa, sosyal sorunlar konusundaki duyarlılık da, sosyal bütünleşme hedefi de korunmaktadır. Anayasal bir zemine dayanarak önemli bir statü değişikliği yaşayan, bu Anayasa ile siyasal ve hukuki bir kimlik kazanan, Avrupa vatandaşları ile bağlarını daha doğrudan hale getiren, insan hak ve özgürlükleri konusunda anayasal bir güvence getiren, yetkisi ve etkisi arttıkça daha fazla meşruiyet ve demokrasi ihtiyacı hisseden AB'nin, bu gelişmelerle önemli bir değişime doğru gideceğini düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla, hem genişleme hem de siyasal birlik istemleri sürdürüldükçe, AB için siyasal ve ekonomik olduğu kadar, sosyal açıdan da bir rol üstlenmesinin kaçınılmaz duruma gelmesi mümkün.

Ancak, genişleme ve derinleşme süreçleri arasında farklı dengeler kurulması da olasılıklardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda yer verilen senaryolardan biri de budur. Genişleme sürdürüldükçe, sosyal ve bölgesel eşitsizlikler büyümekte, AB'nin ise bunların giderilmesi konusunda hem yetkili, hem de parasal açıdan güçlü kılınması oldukça güç bir olasılık gibi görünmektedir. Ancak, özellikle uluslar arası ilişkiler açısından güçlenmek çok gerekli görüldüğünden, Avrupa Anayasası gibi gelişmelerin de gösterdiği gibi, bu hedefe doğru ilerlemek de istenmektedir. Gerçekten Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Anayasa'da görülen en önemli değişiklik, dış ilişkiler açısından AB'nin etkinliğini arttırmak yönünde olmuştur. Bu nedenle, yakın gelecekte bütünleşme ve gelişme arasında yeni bir ilişki ve dengenin gündeme gelmesi daha mümkün görünmektedir. Örneğin farklı üyeler arasında geçerli olacak farklı bütünleşme düzeyleri yaratılması yönündedir. Fischer'in değindiği ve daha birçok AB lideri tarafından paylaşılan "çok vitesli bütünleşme" (multi-speed) (Fischer, 2000) uygulamasına geçilmesi oldukça mümkündür. Bu yoldaki önerilerin giderek sosyal konularda duyarlı düşünürler tarafından da paylaşılması, böyle bir tercihin gerçekleşme olasılığını arttırdığını söylemek gerek (Heidenrich, 2003; 331; Rhodes, 2003; 57).

Kuşkusuz küresel bir aktör olarak güçlenmek isteyen Avrupa'nın bu kararında uluslararası ilişkilerin alacağı biçim ve yaşanacak olaylar da etkili olacaktır. Ancak uluslar arası ilişkilerin alacağı biçim ve bunun AB üzerindeki yapacağı etkileri bir yana bırakırsak, AB'nin siyasal ve sosyal bütünleşme sürecindeki performansı, yeni Anayasa'nın ve getirdiği değişikliklerin sonuçları, Avrupa kamuoyunun beklentileri ve baskıları AB'nin geleceğinin belirlenmesini etkileyecek gibi görünmektedir. Sonuç olarak, AB sürecinin devamı bundan sonra, büyük ölçüde, siyasal ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasıyla ilişkili olacak ve Avrupalılaştırmanın geleceği de, büyük ölçüde, sosyal sorunlar konusundaki tutum ve politikalara göre belirlenecek demek yanlış olmaz. Avrupalılaştırmanın küreselleşme karşısında bir alternatif olabilmesi açısından da, bu konulardaki anlayış ve politikalar belirleyici olacağından sorun ve tartışmaların neden buralarda yoğunlaştığını anlamak mümkün. Bugün için görünen en güçlü olasılığın ise, yeni üyeler açısından hiç de cazip olmayan, farklı bütünleşme programlarına doğru gidilmesi olduğunu da söylemek kaçınılmaz.

-Kaynakça:

Altvater, E; Huebner K; Stanger, M. (1986), “The End of Keynesian Consensus”, *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, (der) Jacobi, O; Kastendiek H; ve Regini M., Croom Helm, London.

Armingeon, K. (1997), “Trade Unionists and Politics. A Comparative Analysis”, *Transfer-European Review of Labour And Research*, (3).

Beck, U. (2000), *What is Globalization?*, Polity Pres, Cambridge.

Bercusson, B; Deakin, S; Koistinen, P; Kravaritou, Y. (2000), “A Manifesto for Social Europe”, *Transfer-European Review of Labour And Research*, (3).

Bouget, D. (1999), “Social policy in the EMU Area: Between a dream and a nightmare”, *Transfer-European Review of Labour And Research*, (3).

Clarke, J. (2001), “Globalization and Welfare States: Some Unsettling Thoughts”, *Globalization and European Welfare States*, (der), Sykes, R; Palier, B; Prior, P.M; Palgrave, Hampshire.

Deacon, B. (2001), “International Organizations, the EU and Global Social Policy”, *Globalization and European Welfare States*, (der), Sykes, R; Palier, B; Prior, P.M; Palgrave, Hampshire.

Deacon, B. (1999), “Socially responsible globalization: a challenge for the European union”, <http://www.vn.fi/stm/english/tao/publicat/deacon/htm>, 24.11.1999.

Duffy, A ve Williams, S. (2001), *European Futures: Alternative Scenarios for 2000*; The Federal Trust, London.

Ebbinghaus, B. ve Hassel A. (1999), “The role of tripartite concertation in the reform of the welfare state”, *Transfer-European Review of Labour And Research*, (1-2).

European Commission (EC) (1994), *European Social Policy-White Paper*, European Commission, Brussels.

EC (2000), *European Governance-A White Paper*, European Commission, Brussels.

EC (2001), *The Social Situation in the European Union*, European Commission, Brussels.

EC (2001), Laeken Declaration, European Commission, Brussels.

Esping-Andersen, G. (1997), “Towards a Post-industrial Welfare State”, *Politik und Gesellschaft- International Politics and Society*, (3).

- Fisher, J. (2000), "From Confederacy to Federation. Thoughts on the Finality of European Integration", *Speech by Joschka Fischer at the Humbolt University*, Advanced translation text.
- Flora, P. (1985), "On the History and Current Problems of the Welfare State", *The Welfare State and Its Aftermath*, (der) Eisenstadt, S.N; Ahimeier, O; Croom Helm, London.
- Flora, P; Alber, J. (1990), "Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe", *The Development Of Welfare States in Europe and America*, (der) Flora, P; Heidenheimer, A.J; Transaction, London.
- Friedman, M. (1980), *Free to Choose*, Harcour Brace Jovanavich, New York.
- Habermas, J. (2001), "Why Europe Needs a Constitution", *New Left Review 11*, <http://www.newleftreview.net/NLR24501.shtml>, 6.09.2004
- Hayek, F.A. (1999), *Kölelik Yolu, Liberte*, Ankara.
- Heidenrich, M. (2003), "Regional Inequalities in the Enlarged Europe", *Journal of European Social Policy*, Vol 13/4
- Hewitt, M. (1992), *Welfare, Ideology And Need*, Barners ve Noble Books,
- Jacobi, O.(1998), "Trade Union responses to EMU", *Transfer- European Review Of Labour and Research*, (2).
- Jansen, T. (1999), "European Identity and /orthe Identity of the European Union", *Reflections on Identity-EC Working Paper*, der. Jansen, T; Brussels.
- Klein, R. (1993), "O' Goffe's Tale", *Welfare State in Europe*, (der) Jones, C. Routledge Yayınları, London and Newyork.
- Kleinman, M. (2002). *A European Welfare State?*, Palgrave, London.
- Lendvai, N. (2004), "The weakest link? EU accession and enlargement: dialoguing EU and post-communist social policy", *Journal of European Social Policy*, Vol 14/3
- Koray, Meryem (2002), *Avrupa Toplum Modeli?*, TÜSES Yay, İstanbul.
- Liebfried S.; Pierson P. (2000), "Social Policy", *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork.
- MESS (2001), *Yenilenen Ekonomi –Dinamik Bir Avrupa İçin İş Yaklaşımları*, MESS, İstanbul.
- Pieters, J. N.(1999), "Europe, Traveling light: Europeanization and Globalization" *The European Legacy*, Vol. 4, No. 3.
- Prodi, R. (2000), 2000-2005: Shaping the New Europe, 3) RAPID&lg=EN
- Rhodes, M. (1996) "Globalization And West European Welfare States: A Critical Review Of Recent Debates", *Journal Of European Social Policy*, (4).
- Rhodes, M. (2003), "The enlargement crisis of the European Union", *Journal of European Social Policy*, Vol 13/1.
- Seldon, A. (1985), "The Idea of the Welfare State and its Consequences", *The Welfare State and Its Aftermath*, (der) Eisenstadt, S.N; Ahimeier, O; Croom Helm, London.
- Trausch, G. (1999), "Consciousness of European identity after 1945", *Reflections on Identity-EC Working Paper*, der. Jansen, T; Brussels.

TISK (2000), *Avrupa Birliği'nin Sosyal Politika Gündemi*, Ankara, 2000.

Wivel, A. (2004), "The Power Politics of Peace- Exploring the Link between Globalization and European Integration from a Realist Perspective", *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, Vol 39/1.